

VLADIMÍR JŮVA

POJETÍ PEDAGOGIKY JAKO VĚDNÍ DISCIPLÍNY

Výchova jako záměrné formování osobnosti provází lidstvo od nepaměti. Již na prahu dějin se setkáváme se snahou usměrnit rozvoj dorůstajícího pokolení, utvářet jeho vědomí, přesvědčení a chování ve shodě s potřebami a ideály dané společností. Tato činnost se postupně institucionalizovala a profesionalizovala a její problémy se stále více odrážely v teoretické rovině v úvahách filozofů, pedagogů i dalších odborníků. Tak vznikla pedagogická teorie jako zobecněný odraz výchovných jevů a současně jako nástroj, který napomáhá společnosti racionálně koncipovat, organizovat i zabezpečovat výchovu mládeže i dospělých.

Pedagogika je svou problematikou věda velmi stará. Její základní otázky se však po staletí řešily často ve spojitosti s jinými obory, především v rámci filozofie, a tak její konstituování jako svébytného vědního oboru je záležitostí nového věku. Jan Amos Komenský má nesmrtelnou zásluhu, že svými pedagogickými spisy položil pevné základy tomuto oboru jako systematické vědě o výchově mládeže i dospělých. V průběhu devatenáctého a dvacátého století se pedagogika intenzivně rozvíjela v obecné rovině i v rovině speciální a dala vznik celé bohaté škále nejrozmanitějších dílčích oborů. A tak není dnes snadné se v jejím poli náležitě orientovat a vždy plně využít jejích výsledků ve prospěch jedince i společnosti.

Máme-li se blíže seznámit s pedagogikou jako se specifickým vědním oborem, je třeba zodpovědět několik základních otázek metodologické povahy. Specifičnost každé vědy je dána jejím *předmětem* a jejími *metodami*. Vědecký pohled na skutečnost — na rozdíl od pohledu filozofického — je pohled atomizovaný. Každá věda má svou speciální oblast zkoumání a tento svůj předmět poznává za využití celého souboru výzkumných metod. Specifikovat svůj předmět a své výzkumné metody je proto prvním úkolem pedagogiky jako vědy.

Jednotlivé vědní obory neexistují izolovaně. Vzájemně spolu souvisí, doplňují se a usilují o integrovaný a komplexní pohled na skutečnost. Významným metodologickým problémem pedagogiky je proto také její *spojitost s jinými vědními obory* — s vědami přírodními, společenskými i tech-

nickými. Vývoj moderních věd vede zároveň k jejich dalšímu vnitřnímu rozdělení, ke vzniku dílčích disciplín, které zkoumají speciální otázky vyčleněné z širší problematiky dané vědy. Tak vzniká v rámci každé vědy složitá *struktura* jejich dílčích oborů. Tomuto procesu se nevyhnula ani pedagogika; její struktura zahrnuje stále více dílčích disciplín, z nichž mnohé jsou hraniční povahy a překračují do jiných vědních oborů.

Máme-li hlouběji poznat jakoukoliv vědu, nemůžeme se konečně ani vyhnout otázce, jaká je její *společenská funkce*. Vědy nejsou samoúčelné. Správně vystihnout svou sociální funkci a účinně napomoci rozvoji společnosti je dnes *základní povinností* každého oboru. Také pedagogika si proto klade otázku, jaká je vlastně její teoretická i praktická funkce z hlediska potřeb společnosti i z hlediska potřeb každého jejího člena. Na tyto hlavní metodologické problémy přináší stručnou odpověď tato studie.

PŘEDMĚT PEDAGOGIKY

Základním metodologickým problémem pedagogiky je odpověď na otázku, co tvoří předmět tohoto oboru. Zdánlivě jednoduchá formulace, že předmětem pedagogiky je *výchova*, v sobě skrývá celou řadu dílčích otázek, které dosud nejsou zcela a jednoznačně zodpovězeny. Tyto otázky se týkají šíře tohoto pojmu, jeho obsahu i rozsahu a z toho plynoucích důsledků ve vymezení pole badatelského zájmu pedagogiky jako vědy.

Formování osobnosti je determinováno několika činiteli. Podílí se na něm dědičnost i prostředí a stále větší úlohu při něm hraje záměrná snaha společnosti utvářet jedince tak, aby svými kvalitami odpovídal historicky podmíněnému ideálu člověka a občana. A právě toto *záměrné formování osobnosti*, které se postupně stává stále více záležitostí specifických institucí a profesionálních pedagogických kádrů, označujeme jako výchovu v protikladu k vlivům dědičnosti a prostředí, které působí bezděčně a které si často ani neuvědomujeme.

Výchova se dosud často chápe širší veřejností pouze jako záležitost dorůstajícího pokolení. Někdy k tomu vede i etymologie slova pedagogika (pais — dítě, agein — vésti). Již u Platóna však model kompletní výchovy vedoucích činitelů ideálního státu trvá do 35 let. Komenský ve svém posledním pedagogickém spise Vševýchova poprvé systematicky analyzuje celoživotní výchovu jedince od narození až do smrti. Podmínky současného světa v etapě vědeckotechnické revoluce se stále rychlejšími proměnami ekonomickými, sociálními i kulturními si přímo vynutily pojmout výchovu jako celoživotní proces. A tak pedagogika v současném pojetí je *vědou o permanentní výchově*, o celoživotní výchově dětí, mládeže i dospělých.

Ještě jeden aspekt je zapotřebí zdůraznit hned na počátku. Tak jako v oblasti fyzické zahrnuje společnost vedle zdravých jedinců i jedince akutně nebo chronicky nemocné a lékařské vědy řeší jak kurativu (léčení nemocných), tak prevenci (péči o zdravé), tak i pedagogika má co činit nejen s jedinci normálními, ale i s jedinci dočasně nebo trvale fyzicky a psychicky defektními, kteří potřebují výchovnou péči, a to často na vysoké úrovni. Jak *výchova normálních jedinců*, tak *výchova defektních* patří do pole pedagogických věd a právě výchovná činnost v mezních si-

tuacích u defektních jedinců pomáhá pedagogice — obdobně jako je tomu v medicíně — hlouběji odhalit zákonitosti výchovy i adekvátní principy, formy a metody výchovy obecně platné.

V tradičním povědomí se výchova obvykle spojuje s péčí o jednotlivce nebo o relativně malé sociální skupiny. Klasická školská pedagogika viděla žákovskou třídu jako základní skupinu, jejímž formováním se obírala. I dnes tvoří výchova relativně malých sociálních skupin hlavní obsah pedagogického zájmu. Nelze však nevidět, že formování malých a středních skupin je v mnoha směrech závislé na utváření profilu velkých skupin, jako jsou státy, národy, třídy, profesní skupiny, vrstevnické skupiny i další. Tato skutečnost vede pedagogiku k tomu, že stále více soustřeďuje svou pozornost na *celospolečenské výchovné problémy*, na výchovu ve společnosti jako celku a na její dílčí formy, k nimž patří výchova ve školských zařízeních, výchova mimoškolská zajišťovaná společenskými organizacemi, kulturními institucemi i hromadnými sdělovacími prostředky, dále výchova uskutečňovaná na pracovištích všeho druhu a výchova rodinná.

O výchově můžeme uvažovat v různých abstrakčních rovinách. Je možné koncipovat obecný model výchovy v určité společnosti, který by se týkal každého občana bez výjimky. Je možné uvažovat o výchově v určité oblasti — v oblasti vědecké, v oblasti technické, v oblasti umělecké i v oblastech dalších. Tato rovina řešení výchovných problémů je již konkrétnější a v plné šíři se týká jen některých členů společnosti. Ještě konkrétnější je řešení výchovy v určitém oboru (v matematice, v biologii, v historii, v literatuře atd.). Zde se objevují některé problémy, které se týkají již jen malého okruhu jedinců, popřípadě jen zvlášť vybraných odborníků. Pedagogika řeší *výchovu na všech úrovních*. Čím konkrétnější úroveň, tím více narůstá potřeba interdisciplinárního přístupu za vedoucí role pedagogické teorie, jejích kategorií, zákonitostí a principů.

Pedagogické jevy jako jedny z nejsložitějších společenských jevů jsou komplexně determinovány ekonomickými a sociálně politickými podmínkami, ideologií své společnosti i úrovní její vědy, techniky a kultury, jakož i celým jejím způsobem života. Jejich hlubší poznání proto bezpodmínečně předpokládá, abychom je nezkoumali izolovaně, ale v těsném kontaktu s těmito podmínkami a ve vzájemných dialektických vztazích těchto podmínek a odpovídajících výchovných jevů. Přitom je třeba mít stále na zřeteli, že určité podmínky umožňují jen určitý typ výchovy, který naopak na tyto podmínky působí a podmiňuje — rychleji nebo pomaleji — jejich změny.

Pedagogika jako věda má za první úkol *popsat* pedagogické jevy a *klasifikovat* je podle různých kritérií. Přitom jde o popis jevů minulých i současných, neboť sociální jevy, mezi které výchova patří, nelze — jak ukázal Marx — zkoumat jinak než *historicky*. Vědecký popis výchovných jevů je však pouhým východiskem na dlouhé cestě k pedagogické teorii a k její aplikaci při inovaci výchovně vzdělávací praxe.

Dalším významným krokem, který musí pedagogika podstoupit, je systematické *srovnání, vyhodnocení a zobecnění* pedagogických jevů. Tak se postupně dopracovává k obecným *pedagogickým kategoriím*, jako jsou výchovné cíle, výchovné principy, výchovné formy, metody a prostředky,

pomocí kterých se orientuje ve složitém poli nesčetných pedagogických jevů a může je správně pochopit. Tak současně odhaluje dílčí i obecné *pedagogické zákonitosti* a nabývá schopnosti *modelovat pedagogický systém*. Tento systém pak pedagogice umožňuje *koncipovat projekty pedagogických inovací*, plány na inovaci obsahu, principů, metod, forem a prostředků výchovně vzdělávacího působení ve společnosti jako celku, v jednotlivých institucích a organizacích i v jednotlivých předmětech všeobecné i speciální povahy.

METODY PEDAGOGIKY

Při řešení výchovné problematiky vycházejí pedagogické vědy ze dvou základních zdrojů:

1. z kritiky zhodnoceného historického dědictví pedagogiky, které tvoří jednak pedagogické ideje klasiků pedagogiky, jednak doklady o vývoji pojetí a organizace výchovy ve společnosti a ve výchovných institucích;
2. ze současných pedagogických zkušeností škol, výchovných a vzdělávacích zařízení, hromadných sdělovacích prostředků, pracovišť, organizací a rodiny.

Úspěšné řešení pedagogických problémů je podmíněno komplexním výzkumem, v němž se vývojové a srovnávací aspekty spojují s rozбором současného stavu a výsledků různých forem výchovné praxe a vyúsťují v experimentální ověřování nových koncepcí, nových prostředků i nových metod a forem výchovně vzdělávací činnosti.

Historickosrovnávací výzkumná metoda plní základní úlohu při řešení koncepčních otázek pedagogiky (cílů, obsahu a prostředků výchovy), avšak ani při analýze výchovných procesů (jejich principů, faktorů a metod) se bez ní nemůže vážná vědecká práce obejít. Historie poskytuje pedagogice tři hlavní okruhy informací:

- rozbor výchovných koncepcí v rámci pedagogických systémů, realizovaných v jednotlivých etapách vývoje společnosti;
- analýzu výchovné praxe v různých pedagogických institucích;
- výchovné ideje klasiků pedagogiky a filozofů — ideje, které větší nebyly a v daných podmínkách ani nemohly být uskutečněny. I když nelze podceňovat první dva okruhy, je třeba zvláště vyzvednout úlohu všestranného rozboru pedagogických idejí, ve kterých je i významný inspirační zdroj při hledání nových modelů výchovné práce.

Přes zdánlivě evidentní význam historickosrovnávací výzkumné metody nebývá její použití v pedagogice ani časté, ani soustavné. V mnoha současných pedagogických pracích necházíme historickosrovnávací hlediska jen sporadicky, často se omezují jen na vývoj v oblasti úzce národní, nebo zcela chybějí. Historickosrovnávací analýzu postrádají zvláště práce z metodik. Musíme přiznat, že v české pedagogice měla tato metoda určitou tradici, především v dílech Otokara Ohlupa a Otokara Kádnera. Avšak ani v české pedagogice posledních let, a to zvláště v oblasti metodik, nebylo této metody v dostatečné míře používáno. Jsme toho názoru, že historickosrovnávací metoda, podrobné komparativní studium dřívějších i současných výchovných modelů nejen v národním, ale i v ce-

losvětovém měřítku, je jednou ze spolehlivých cest, jak urychlit vývoj pedagogických věd a jak zvýšit jejich teoretickou úroveň.

Druhým zdrojem informací v pedagogice je *výzkum současné pedagogické praxe* v různých typech vzdělávacích a výchovných institucí. Úkolem tohoto výzkumu je sbírat, analyzovat a zobecňovat pedagogické jevy, postupně odhalovat zákonitosti výchovné vzdělávacího procesu a dospívat ke zdůvodněným normám, zajišťujícím účinnou pedagogickou práci. Zkoumají se především plány škol, osnovy vyučovacích předmětů, učebnice (rozsah látky, struktura a koordinace učiva, jeho přiměřenost žákům apod.) a vyučovací pomůcky, procesy osvojování a upevňování vědomostí a dovedností při vyučování i v jiných formách výchovné práce, rozvoj filozofického, mravního a estetického postoje ke skutečnosti, stejně jako tělesný rozvoj v souvislosti s výchovnou prací. Rozsáhlé srovnávací výzkumy studují v mezinárodním měřítku celé výchovné systémy, školské systavy, pojetí jednotlivých typů škol a výchovných zařízení i problémy vzdělávací a výchovné práce s mládeží i s dospělými.

Při výzkumu současné výchovné praxe užíváme *rozmanitých metod* — pozorování, experimentu, rozhovoru, dotazníku, studia pedagogických dokumentů i měření různých výkonů. Tyto metody se většinou uplatňují komplexně (spojuje se například pozorování se studiem pedagogických dokumentů, experiment s rozhovorem) a induktivně vyvozené závěry se zároveň spojují s dedukcemi z příbuzných vědeckých oborů (z biologie, psychologie, sociologie, etiky, estetiky aj.). Tak postupně vzniká induktivně deduktivní systém poznatků o výchově člověka, který tvoří obsah pedagogiky.

Výchozí metodou výzkumu současné pedagogické praxe je *pozorování*, cílevědomé a plánovité sledování pedagogického procesu v jeho přirozených podmínkách. Pozorování můžeme konat ve vyučování, při mimotřídní výchovné práci, v mimoškolních výchovných institucích i v rodině. Předmětem pozorování může být jak jednotlivec (kasuistická metoda), tak celá skupina. Předpokladem úspěšného pozorování je jasně stanovený cíl, plán a metoda pozorování. Při výzkumu touto metodou (a obdobně i metodami dalšími) můžeme rozlišit tři fáze:

- *dokumentace pedagogických jevů* (záznam pedagogického procesu za využití technických prostředků — magnetofonu, fotografické nebo filmové dokumentace);
- *rozbor pedagogických jevů* (srovnání, analýza klasifikační, faktorová a vztahová, stanovení kauzálních závislostí);
- *zobecnění* (jednak ve formě pedagogických zákonitostí, jednak ve formě pedagogických norem — principů a pravidel).

Při *experimentu* (pokusu) se zkoumají záměrně navozené pedagogické jevy v předem připravených a přesně kontrolovaných podmínkách. V pedagogickém výzkumu se zdůrazňuje *přirozený pokus*, uskutečňovaný tak, že se žák cítí jakoby v přirozených pedagogických podmínkách (ve třídě, v pracovně, v klubovní místnosti apod.). Tuto formu experimentu můžeme v mnoha případech doplnit *laboratorním pokusem* s jednotlivci v odborně adaptované vědecké laboratoři. Pro didaktické experimenty se často budují experimentální učebny vhodně technicky vybavené pro dokumentaci v průběhu vyučování učitelových podnětů

i reakcí žáků (pozorovatelnými, televizními kamerami, mikrofony a zařízením pro fotografickou a filmovou dokumentaci).

Metodika experimentu byla vypracována v oblasti přírodních věd, kde lze poměrně snadněji zajistit klasický znak experimentu, tj. aby se za neměnných základních podmínek pokusu střídavě varioval pouze určitý parametr zkoumaného jevu. Technika experimentu byla postupně aplikována i ve společenských vědách, především v psychologii, a na přelomu 19. a 20. století byla představiteli experimentální pedagogiky (Meumann, Lay aj.) v široké míře uplatněna i v pedagogice.

Experiment v pedagogice je obtížný z několika důvodů. Jak ukazuje Josef Váňa, u pedagogických jevů jako relativně vysoce složitých a komplexních „není dobře možné izolovat kteroukoliv složku a zajišťovat průběh jejích změn, zatímco ostatní složky zůstávají konstantní, jak to předpokládá klasická forma experimentu. Tu je třeba aplikovat metody umožňující zjišťovat účinek současného působení několika vzájemně spjatých faktorů, respektive současně změny ve všech složkách systému při změně jedné z nich“ (1962, 279). Experiment v pedagogice ztěžuje i složitost dialektických vztahů mezi činiteli a nezvratnost pedagogických jevů. Tyto obtíže si uvědomovala již experimentální pedagogika, která proto omezovala svá zkoumání na elementární jevy z oblasti výchovy základních psychických procesů (vnímání, pozornosti, paměti, myšlení apod.). Experimentální metoda je tak v pedagogice vhodná především při řešení problému procesuálního charakteru a při řešení otázek výchovně vzdělávací činnosti.

Obvyklou formou pedagogického experimentu je srovnání průběhu a výsledků pedagogické práce v paralelních skupinách; v *experimentálních skupinách* (kde byla zavedena nová koncepce v pedagogické práci, nová metoda nebo nová pomůcka) a ve *skupinách kontrolních* (kde se pracuje tradičním způsobem). Důležitou podmínkou regulérnosti takového experimentu je shodná úroveň srovnávacích skupin i pedagogických pracovníků.

Metody rozhovoru (explorace) můžeme použít jak se zaměřením na pedagogické pracovníky (učitele, vychovatele nebo rodiče), tak se zaměřením na žáky (chceme-li například zjistit jejich subjektivní postoj k pojetí, obsahu a metodám pedagogické práce, postoj ke škole, k vyučovacími předměty nebo k učitelům, který vyvází často jednostranný pohled pedagogických pracovníků). Rozhovor může být individuální nebo kolektivní, řízený (podle předem promyšlených a připravených otázek) nebo improvizovaný (který v mnoha případech, zvláště při výzkumu v rodinném prostředí, umožňuje těsnější kontakt s pokusnou osobou).

S rozhovorem těsně souvisí použití dotazníku (ankety), kterým se můžeme v mnoha otázkách obrátit jak k pedagogickým pracovníkům, tak na žáky. Výhoda tkví v tom, že umožňuje podchytit velký počet případů a statisticky zpracovat výsledky. Vážným problémem ovšem zůstává věrohodnost odpovědí pokusných osob, s nimiž při použití ankety nemáme osobní kontakt a které je nutno písemnou instrukcí zainteresovat na výsledcích výzkumu. Dotazníková metoda poskytuje četné možnosti v různých složkách výchovy. Většinou se jí ovšem neuznává samostatně, nýbrž doplňuje jiné výzkumné metody kvantitativními ukazateli.

Významným zdrojem informací při výzkumu je *studium pedagogických dokumentů*, tj. konkrétních materiálů, které dokumentují práci žáků i pedagogických pracovníků a institucí. Jde o tři základní skupiny materiálů. První skupinu tvoří *žakovské práce* (pisemné práce, výkresy, umělecké a technické výtvary). Druhou skupinu představují *materiály, které odrážejí učitelovu práci* (jeho plány, přípravy na pedagogickou práci, deníky, záznamy o práci kroužků aj.). Poslední skupinou jsou *doklady o činnosti školy* jako celku (plány školy, výroční zprávy, rozvrh hodin, učební řád, režim dne na škole) a *doklady školské správy* o práci škol a výchovných zařízení v okrese, v kraji a v celém státě.

Při řešení některých problémů v pedagogice lze konečně s úspěchem použít i metody měření výsledků žakovských výkonů i dílčích parametrů těchto výkonů. Tak při výzkumu pedagogického procesu v oblasti tělesné, pracovní nebo umělecké výchovy se uplatní různé fyziologické testy (dechových, tlakových, tepových, sekrečních a jiných parametrů) i nejjednodušších měření komplexních výkonů, které pak lze statisticky vyhodnotit.

Jak vyplynulo z předcházející analýzy, vědecká práce v oboru pedagogických věd v sobě synteticky spojuje výsledky zkoumání realizovaného za využití nejrůznějších metod. Na jedné straně poskytuje obraz daného problému a jeho řešení, přináší srovnávací analýzu současného přístupu ke zkoumané problematice, jak se odráží v odborné literatuře (národní i světové) a zkoumá na základě studia příbuzných vědeckých oborů rozmanité filozofické, biologické, sociologické, psychologické a další aspekty dané otázky, k nimž studie pedagogika přihlížet. Na druhé straně přináší nové výsledky indukované z živého pedagogického procesu prostřednictvím pozorování, experimentu, rozhovoru, dotazníku, rozboru pedagogických dokumentů a měření výkonů. Tento mnohostranný přístup ke zkoumané problematice pak umožňuje dospívat k teoretickým zobecněním jednak ve formě pedagogických zákonitostí, jednak ve formě zdůvodněných pedagogických norem, ovlivňujících další vývoj pedagogické praxe.

PEDAGOGIKA A JINÉ VĚDY

Předmět pedagogiky — výchova — je jev sociální. Jako cílevědomá a plánovitá příprava jedince pro společenské funkce vyžaduje výchova vzájemnou spolupráci lidí, stanovení cílů a obsahu výchovné vzdělávací činnosti z hlediska společenských potřeb a perspektiv a společensky podmíněnou organizaci výchovného procesu. Z povahy jejího předmětu tak vyplývá, že *pedagogiku zařazujeme mezi vědy společenské*.

Komplexnost výchovné problematiky vede k těsnému *sepětí pedagogiky s jinými vědami*, a to s vědami přírodními, společenskými i technickými. Tyto vědy pomáhají pedagogice svými rozborů a závěry řešit některé aspekty výchovného procesu a pedagogika jim naopak poskytuje systémovou analýzu vzdělávání a výchovy a přináší jim další podněty k jejich specifickému výzkumu některých stránek pedagogického procesu ve společnosti. Těsná spolupráce různých vědních disciplín (interdisciplinární přístup) je příznačná pro soudobé vědecké bádání v mnoha oblastech a je zvláště výrazná u takových oborů, kde jsou zkoumané jevy složité

podmíněny faktory přírodními i sociálními, jako je tomu právě ve vědách pedagogických.

Výchova je obdobně jako jiné společenské jevy determinována ekonomickou úrovní dané společnosti a odpovídající politickou organizací a ideologickou koncepcí. Pojetí světa, člověka a hodnotový systém, vyjádřený v určité ideologii jako odraz adekvátní ekonomické, sociální a politické úrovně dané společnosti modifikuje jak cíl a obsah, tak i principy, metody a formy vzdělávání a výchovy. Při řešení obecného pojetí výchovy se proto pedagogika těsně stýká s filozofií a s politickými koncepcemi z dané filozofie vyvozenými.

Sledujeme-li dějiny výchovy, vidíme, že mnohé významné filozofické a politické systémy zákonitě vyústily v řešení koncepčních otázek pedagogických (Platón, Aristoteles, Locke, Rousseau, Helvétius, Kant, Hegel, Marx, Lenin). Tento vztah pedagogiky a filozofie není oslaben ani v současné době; naopak zjišťujeme, že podstatné rozdíly socialistické a nesocialistické pedagogiky našich dní mají hluboké základy v ideologicko-politických protikladech marxisticko-leninské filozofie a různých buržoazních idealistických filozofií, ať již jde o novopozitivismus, pragmatismus, existencialismus nebo novotomismus. Ze vztahu pedagogiky a filozofie vyplývá i těsná spojitost dějin výchovy a dějin filozofie, která vede někdy k tomu, že obě disciplíny bývají traktovány pohromadě.

Filozofie neposkytuje pedagogice jenom důležitá *východiska ideologická*, nýbrž i *metodologickou koncepci*. Jestliže středověká scholastika měla i v pedagogice za důsledek dogmatické přejímání pedagogických výroků kanonizovaných autorit a spekulativní řešení výchovných problémů, pak marxistická filozofie vede pedagogiku k dialektickému zkoumání výchovných jevů v jejich komplexní podmíněnosti a v jejich vývoji a k materialistickému výkladu těchto jevů. Těsná spojitost pedagogiky s filozofií při řešení koncepčních pedagogických problémů je evidentní; pokud se v některých pedagogických systémech popírá, vede to nutně k redukci výchovné problematiky jen na otázky metodické povahy a k metodologickému empirismu.

Pedagogika řeší výchovné problémy člověka; ze tří základních stránek, které determinují vývoj jedince — somatické, psychické a sociální, vyplývá spojitost pedagogiky s biologií a s lékařskými vědami, s psychologií a sociologií. Biologie poskytuje pedagogice analýzu stavby a činnosti lidského organismu, analýzu zákonitostí jeho vývoje i zvláštnosti jednotlivých vývojových stadií (obecná a vývojová anatomie a fyziologie) a seznamuje se stavbou a s funkcemi lidské nervové soustavy (psychofyziologie). Lékařské vědy, těsně spjaté s biologií, přinášejí pedagogice teorii somatických a psychických defektů, nemocí a jejich příčin, analýzu hygienických aspektů výchovy a pomáhají tak hlavně při koncepci a řešení některých problémů zdravotní výchovy a výchovy defektních. Současná preventivní orientace lékařství, která usiluje o předcházení nemocem a úrazům hygienickým životním stylem a zvyšováním bezpečnosti práce, sblížuje lékařské vědy stále více s pedagogikou při řešení společného úkolu — výchovy k aktivnímu zdraví.

Psychologie odhaluje obecné zákonitosti lidského duševna — psychických procesů a vlastností, kterých je nutno dbát při výchově (obecná

psychologie), poskytuje dále pedagogice rozbor specifických psychologických zvláštností jednotlivých věkových údobí (vývojová psychologie) i psychologických aspektů výchovného procesu (například analýzu procesu učení). Klinická psychologie má svými četnými poznatky blízký vztah zvláště k pedagogice defektních. Sepětí pedagogiky s psychologií můžeme sledovat v dějinách výchovy již od antických pedagogických systémů (platónského a aristotelovského), čtená psychologická zdůvodnění pedagogických závěrů nacházíme například v díle Komenského, Herbart, Ušinského. V pedagogickém myšlení 20. století vedla někdy jednostranná orientace na psychologii až k pedagogickému psychologismu, opomíjejícímu komplexní podmíněnost a specifčnost pedagogických jevů.

Sociologie umožňuje svými teoretickými závěry lépe porozumět sociální determinaci výchovných procesů, zvláštnostem a zákonitostem jednotlivých sociálních prostředí, v nichž se výchova uskutečňuje, i sociálním faktorům, které působí na rozvoj jedince. Sociologická orientace novodobého pedagogického myšlení vedla přímo ke vzniku sociologické pedagogiky (například Durkheim, Barth, Natorp, Znaniecki ad.). Ze spojitosti lékařských věd, psychologie a sociologie s pedagogikou vyplynul i vznik specifických mezioborových disciplín (*školní hygieny, pedagogické psychologie a pedagogické sociologie*), které zkoumají výchovné procesy z aspektů daných vědních oborů.

Při řešení problematiky vyučování pomáhá pedagogice *logika*, která poskytuje didaktice analýzu zákonitostí i forem správného myšlení a která umožňuje ve shodě s logickými zákony jednak správně uspořádat učivo, jednak organizovat samu vyučovací práci. Z tohoto hlediska se stává v současné době pro pedagogiku stále významnější i *kybernetika*. Tato věda o informačních a řídicích procesech v organizovaných soustavách poskytuje důležité předpoklady pro teorii programovaného vyučování, pro koncepci vyučovacích strojů i pro řešení mnoha problémů výchovné práce s kolektivy a pro řízení pedagogického procesu. Vedle logiky a kybernetiky vstupuje do spolupráce s pedagogikou také *matematika* se svými četnými modely kvantitativní analýzy, neboť možnost kvantifikace společenských jevů je jedním ze základních předpokladů vědeckého předvídání.

Na pedagogickém výzkumu se významně podílí *historie*, která umožňuje vysvětlovat pedagogické jevy v hlubších souvislostech s ekonomickým, sociálně politickým a kulturním vývojem společnosti. Těsné sepětí pedagogiky s obecnými a kulturními dějinami je zvláště patrné v dějinách výchovy, dílí pedagogické disciplíně, která zkoumá vývoj pedagogických koncepcí a výchovně vzdělávacích zařízení v konkrétním historickém kontextu.

Když se pedagogika zabývá otázkami mravní a estetické výchovy, navazuje na četné problémy *etiky*, vědy o podstatě, vývoji a kategoriích mravnosti, *právních věd*, zkoumajících podstatu a funkci právních norem společnosti, a *estetiky*, vědy o obecných estetických vztazích člověka ke skutečnosti a o umění jako nejkonzentrovanejším vyjádření těchto vztahů. Etika, právní věda a estetika pomáhají pedagogice především při řešení cílů, úkolů a obsahu mravní a estetické výchovy.

Obdobně prohlubuje při analýze problémů technické výchovy pedagogika svůj vztah k četným *technickým vědám*. Vazba techniky a pedagogiky je mnohostranná. Vedle těsné spolupráce těchto věd při řešení koncepčních

problémů technické a pracovní výchovy proniká technika prostřednictvím technických vyučovacích prostředků do celého pedagogického procesu na všech stupních škol i mimo školu. Na koncepci pedagogického prostředí jako součásti komplexního životního prostředí socialistického člověka se stále více podílí také *architektura*, která hledá nové řešení exteriérů i interié-rů škol a dalších výchovně vzdělávacích zařízení ve shodě s moderní technologií a urbanistikou.

Spolu s technickými vědami a architekturou vstupují do těsné spolupráce s pedagogikou *vědy ekonomické*. V etapě vědeckotechnické revoluce se stává výchova a vzdělávání jedním z rozhodujících činitelů tempa i charakteru ekonomického vývoje a pedagogické investice, efektivnost a intenzifikace vzdělání se stávají celosvětově aktuálními teoretickými problémy ekonomů i pedagogů. Na pomezí ekonomie a pedagogiky tak vzniká nový obor — *pedagogická ekonomie*.

Pedagogika přichází do těsného styku i s dalšími vědeckými obory (s *fyzikou, chemií, geografii, lingvistikou ad.*) při řešení cílů, obsahu i konkrétního výběru učiva v jednotlivých vyučovacích předmětech, což je úkolem jednak obecné didaktiky, jednak zvláštních pedagogických oborů — metodik (didaktik konkrétních oborů). Pedagogická práce v metodikách přímo vyžaduje, aby byl vědecký pracovník erudován jak pedagogicky, tak v daném vědeckém oboru, jehož metodiku pěstuje.

Zkoumáme-li vztah pedagogiky k jiným vědním oborům, zjišťujeme, že se pedagogické vědy opírají při řešení rozmanitých otázek vzdělávací i výchovné práce o všechny základní vědy přírodní, společenské i technické. Mezi pomocnými vědami pedagogiky zaujímají významné místo především filozofie, biologie, psychologie a sociologie. K těmto oborům přistupuje mnoho dalších disciplín podle problematiky, kterou musí pedagogika řešit. Svým těsným sepětím s jinými vědními obory neztrácejí ovšem pedagogické vědy svou specifičnost. *Specifičnost pedagogiky* jako vědy spočívá v tom, že na základě komplexní analýzy výchovného procesu a s přihlédnutím k podnětům svých pomocných věd řeší pedagogika problematiku cílů, obsahu, forem, metod a prostředků výchovy v nejširším smyslu. Z nazznačené spojitosti pedagogiky s jinými vědami ovšem vyplývá, že příprava vědeckých pracovníků v pedagogických vědách je velmi náročná z hlediska komplexní erudice nejen ve vlastních pedagogických disciplínách, ale i v základních pomocných vědách.

STRUKTURA PEDAGOGIKY

Rozsáhlý okruh pedagogických problémů nelze řešit v rámci jediné disciplíny. Bohatství nejrozmanitějších výchovných otázek, pokud mají být konkrétně analyzovány a objasněny, nutně vyžaduje, abychom je studovali jako relativně samostatné problémy, aniž ovšem ustoupíme od jednotného chápání celé výchovy jako plynulého procesu od nejtěplejšího věku až po výchovnou práci společnosti s dospělými členy.

K pedagogické problematice můžeme přistupovat z *různých hledisek*. Můžeme zkoumat, jak se pojetí výchovy vyvíjelo v rámci národním i světovém (*vývojové hledisko*). Lze hledat odpověď na otázku, jaký relativně stálý výchovný systém existuje v určité době a v určitém teritoriu nebo

v určité kulturní oblasti (*systematické hledisko*) a jaké jsou rozdíly mezi koncepcemi výchovy v různých ekonomických, sociálně-politických a kulturních systémech (*srovnávací hledisko*). Lze zkoumat, co je pro výchovu v určité společnosti obecně platné (*obecně pedagogické hledisko*) i co je specifické pro výchovu v jednotlivých věkových údobích, v jednotlivých typech výchovně vzdělávacích institucí a v jednotlivých oborech i čím se liší výchova normálních jedinců od výchovy jedinců defektních (*diferenční hledisko*). Podle těchto hledisek i podle některých hledisek dalších (dáných hlavně potřebou pedagogické praxe) se utvářela a utváří v pedagogice řada dílčích vědeckých oborů, které můžeme učlenit do několika skupin.

Základním pedagogickým oborem jsou *dějiny výchovy*, které zkoumají vývoj výchovy jako společenského jevu, vývoj pedagogických idejí a koncepcí, vyjádřených čelnými pedagogy a filozofy, ve své době však často neuskutečněných, i vývoj výchovně vzdělávacích zařízení, jejich pojetí, organizace a řízení. Z hlediska přístupu k látce i k výběru problémů je možno rozlišit *všeobecné dějiny výchovy*, jejichž cílem je podat obraz světového vývoje pedagogického myšlení a výchovných snah a odhalit základní tendence tohoto vývoje, *národní dějiny výchovy*, poskytující analýzu vývoje výchovy v určitém teritoriu, a *dějiny školství* (všeobecné a národní), které sledují pojetí a organizaci škol ve spojitosti s odpovídající ekonomikou, politikou a kulturou jednotlivých zemí. Do dějin výchovy je ovšem třeba počítat i všechny monografické studie o významných pedagogických myslitelích, o vývoji dílčích pedagogických problémů, o vývoji různých typů škol i jednotlivých významných pedagogických institucí. Ve spojitosti s dějinami výchovy se mnohdy vyděluje jako relativně samostatný obor *srovnávací pedagogika*, která se zaměřuje na srovnávací analýzu výchovně vzdělávacích systémů v různých zemích.

Druhou základní pedagogickou disciplínou je *obecná pedagogika*, která usiluje o systematizaci a interpretaci základních pedagogických jevů a zákonitostí a o vyvození obecně platných pedagogických norem. Obecná pedagogika abstrahuje od věku vychovávaného jedince, od instituce, ve které se výchova koná, a od oboru, ve kterém se jedinec rozvíjí. Přináší tak závěry pro všechny dílčí pedagogické disciplíny a právem jí přísluší v rámci pedagogických věd *úloha integrační a koordinační*. Obsah obecné pedagogiky je tvořen dvěma problémovými okruhy. *Metodologická* (vědoslovná) část obecné pedagogiky se zabývá problémy spjatými s pojetím pedagogiky jako vědy; řeší předmět a metody pedagogiky, vztah pedagogiky k jiným vědním oborům, systém pedagogických věd i úlohu a poslání pedagogiky ve společnosti. *Všeobecná teorie výchovy* zkoumá v obecné rovině základní pedagogické kategorie; analyzuje výchovné cíle, strukturu výchovy (její stránky a složky), dosah výchovy při rozvoji jedince, činitele výchovného procesu, tj. pedagogovu osobnost, osobnost vychovávaného jedince a výchovné prostředky, dále výchovné principy, metody výchovně vzdělávací práce, formy výchovy a její organizaci ve společnosti.

K obecné pedagogice se těsně přimykají další pedagogické obory všeobecné povahy — didaktika, teorie jednotlivých složek výchovy a teorie řízení výchovných institucí. **D i d a k t i k a** je teorie vzdělání a vyučování. Řeší cíle a obsah vzdělání a vyučování, vyučovací (didak-

tické) principy, vyučovací metody, organizaci vyučování a jeho plánování. Aktuálním problémem didaktiky je otázka modernizace výuky, a to jak obsahové, tak metodické za využití nejnovější didaktické techniky. Teorie jednotlivých složek výchovy zkoumají cíle, úkoly, obsah, metody a organizační formy výchovy vědecké a světonázorové, výchovy pracovní a technické, výchovy mravní, výchovy estetické a výchovy tělesné. K uvedeným všeobecným pedagogickým disciplínám se přiřazuje teorie řízení výchovných institucí. Její obsah tvoří teorie centrálního řízení výchovy ve státě, řízení výchovných zařízení v krajích, okresech a obcích i řízení výchovné práce v jednotlivých pedagogických zařízeních (ve školách, domovech mládeže, v kulturně výchovných institucích).

Podle věkových údobí, institucí a organizací, v nichž se výchova uskutečňuje, můžeme rozlišit četné dílčí pedagogické obory. Veřejnou výchovou dětí do tří let se zabývá *teorie výchovy v jeslích*, výchovu v mateřské škole řeší *předškolní pedagogika*, výchovně vzdělávací práci škol se obírá *školní pedagogika*, která se dále člení podle typu škol na pedagogiku všeobecně vzdělávacích škol, odborných a učňovských. *Vysokoškolská pedagogika* věnuje pozornost vzdělání a výchově v podmínkách různých typů vysokých škol a ve vysokoškolských koležích.

Komplex otázek výchovné práce v rodině v různých věkových údobích rozebírá *teorie rodinné výchovy*. *Vojenská pedagogika* zkoumá problematiku vojenského vzdělání, výchovy a výcviku, teorie výchovy ve společenských organizacích analyzuje specifičnost výchovné práce v mládežnických organizacích i v organizacích politických, odborových a zájmových. Stále významnější se stává *pedagogika dospělých*, která řeší výchovu dospělých v podnicích (podniková pedagogika), v ústavech pro další vzdělání pracovníků a v zařízeních kulturních a kulturně výchovných.

Zvláštní skupinu pedagogických oborů tvoří *speciální pedagogika*, která zkoumá výchovu jedinců postižených defekty somatickými nebo psychickými. Výchovu jedinců se zrakovými vadami řeší *tyflopedie* (tyflopeagogika), výchovu jedinců se sluchovými a řečovými vadami se zabývá *logopedie* (surdopedagogika), obtížně vychovatelnými jedinci se zabývá *etopedie* a jedinci s poruchami hybnosti *somatopedie*.

Široký okruh pedagogických disciplín tvoří *metodiky* (teorie vyučování konkrétním předmětům, oborové didaktiky), jejichž úkolem je zkoumat cíle, obsah, metody, formy a prostředky vyučování jednotlivým předmětům (například metodika mateřského jazyka, dějepisu, matematiky, biologie atd.) nebo skupiny příbuzných předmětů (například metodika cizojazyčného vyučování). Metodiky na jedné straně těsně navazují na některé pedagogické obory všeobecného charakteru (přede vším na všeobecnou teorii výchovy, na obecnou didaktiku a na teorie jednotlivých složek výchovy), na druhé straně úzce souvisí s obory, jejichž výuku řeší.

Počet dílčích pedagogických oborů je značný a v mnohém připomíná systém věd lékařských nebo technických. Všechny pedagogické disciplíny nejsou ovšem stejně rozpracovány. Jestliže se tradičně věnuje pozornost dějinám výchovy, obecné pedagogice a didaktice, nejsou již v plné míře rozpracovány teorie jednotlivých složek výchovy, mnoho je třeba vykonat

na úseku dílčích pedagogických oborů (například v teorii rodinné výchovy nebo v teorii výchovy ve společenských organizacích) a v mnoha směrech stojí dosud na počátku svého rozvoje metodiky četných oborů.

VÝZNAM PEDAGOGIKY

Rozbor a závěry pedagogických věd mají význam teoretický i praktický. Teoretický význam pedagogiky spočívá v tom, že odhaluje zákonitosti výchovy a její důležitou úlohu v životě společnosti i v rozvoji jedince. Podle pojetí a organizace výchovy poznáváme povahu společenských systémů a politických koncepcí, neboť právě ve výchově se citlivě odrážejí mnohé humanistické a demokratické rysy, nebo naopak rysy třídní, antidemokratické a někdy i šovinistické rysy států a režimů.

Pedagogika poskytuje rozbor výchovy ve všech věkových údobích a v nejrůznějších vzdělávacích a výchovných zařízeních. Zároveň se však dotýká i výchovných aspektů v nejrůznějších podmínkách společenského života, kde si často ani plně neuvědomujeme jejich význam, ani je nerespektujeme (v závodech, na pracovištích, v hromadných sdělovacích prostředcích aj). Pedagogika podává srovnávací analýzu různých výchovných systémů, jejich cílů, forem, metod a prostředků a umožňuje tak hledat optimální pedagogickou koncepci pro danou společnost. Tím se pedagogika stává jedním z teoretických východisek výchovné a školské politiky státu.

Praktický význam pedagogiky je mimořádný. Tím, že pedagogické vědy postihují výchovnou praxi škol všech typů, nejrůznějších výchovně vzdělávacích zařízení, rodiny i pracovišť nejrůznější povahy, poskytují nepřehledné množství podnětů pro všechny školské i výchovné pracovníky, pro rodiče i pro další okruh pracovníků, kteří se s výchovnými problémy stýkají alespoň okrajově. Kursy pedagogiky se stále více stávají neodmyslitelnou součástí přípravy nejen příštích učitelů a vychovatelů, ale i inženýrů, lékařů, vedoucích pracovníků nejrůznějších oborů, jakož i pracovníků kulturních.

Je samozřejmé, že pouhá znalost pedagogické teorie není dostatečnou zárukou úspěšné vzdělávací a výchovné práce. Praktická pedagogická činnost vyžaduje, aby k teoretickému pedagogickému vzdělání (a to jednak všeobecnému, jednak specializovanému podle výchovně vzdělávací činnosti) přistoupil také aktivní a kladný vztah ke společnosti, pro kterou vychováváme, k lidem, které vychováváme, i kladný vztah k samotné pedagogické práci. Dále tato praktická pedagogická činnost vyžaduje, aby si budoucí pedagogický pracovník osvojil mnoho důležitých praktických pedagogických dovedností a návyků, které mu umožní aplikovat teoretické závěry pedagogických věd v každodenní vzdělávací a výchovné praxi. Tyto tři aspekty (teoretické pedagogické vzdělání, postoj ke společnosti, k lidem a k pedagogické práci a praktické pedagogické dovednosti) by proto měla brát v úvahu každá systematická příprava učitelů, vychovatelů i jiných kategorií pedagogických pracovníků.

LITERATURA

- BOLDYREV, N. I. a kol.: *Pedagogika*. Bratislava 1972.
 Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy. Praha 1976.
 GALLA, K., SEDLÁŘ, R. a kol.: *Základy socialistické pedagogiky*. Praha 1983.
 GRULICH, V.: *Filozofické pojetí člověka a výchova*. Praha 1977.
 GRULICH, V., LUKŠ, J.: *Pedagogika a její metodologické problémy*. Praha 1975.
 CHLUP, O. a kol.: *Pedagogika*. Praha 1963.
 JÚVA, V., LIŠKAŘ, Č.: *Úvod do srovnávací pedagogiky*. Praha 1982.
 KÁDNER, O.: *Základy obecné pedagogiky*, Praha 1925.
 KAIROV, I. A. a kol.: *Pedagogika*. Praha 1958.
 MONATOVÁ, L.: *Otázky rozumové výchovy*. Brno 1978.
 NICKOVIC, R.: *Metodologia pedagogického výzkumu*. Bratislava 1968.
 PAVLÍK, O.: *Vědeckotechnická revoluce, škola a výchova*. Praha 1979.
 SKALKOVÁ, J. a kol.: *Úvod do metodologie a metod pedagogického výzkumu*. Praha 1983.
 VÁŇA, J.: *O metodologických problémech v rozvoji pedagogické teorie*. In: *Pedagogika XII/3, 1962, s. 272–315*.

ПОНИМАНИЕ ПЕДАГОГИКИ КАК НАУЧНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ

Статья анализирует основные методологические проблемы педагогических наук. Решает предмет педагогики как науки занимающейся перманентным всежизненным воспитанием молодёжи и взрослых, методы педагогических исследований и связь педагогики с другими науками (философия, биология, медицина, психология, социология и д.). Подробно анализирует структуру педагогических наук (история воспитания, сравнительная педагогика, общая педагогика, дидактика, теория воспитания, педагогика взрослых, методики и д.) и теоретическо-практическое значение педагогики в развитии социалистического общества.

AUFFASSUNG DER PÄDAGOGIK ALS WISSENSCHAFTLICHER DISZIPLIN

Der Artikel analysiert die methodologischen Grundprobleme der pädagogischen Wissenschaften. Er beschäftigt sich mit dem Gegenstand der Pädagogik als einer Wissenschaft von der permanenten lebenslangen Erziehung der Jugend und der Erwachsenen, löst die einzelnen Methoden der pädagogischen Forschung und untersucht den Zusammenhang der Pädagogik mit anderen Wissenschaften (Philosophie, Biologie, Medizin, Psychologie, Soziologie usw.). Er bringt eine Grundanalyse der Struktur der pädagogischen Wissenschaften (Geschichte der Erziehung, Vergleichende Pädagogik, Allgemeine Pädagogik, Didaktik, Theorie der Erziehung, Erwachsenenpädagogik, Methodiken usw.), sowie der theoretisch-praktischen Aufgabe der Pädagogik im Aufbau der sozialistischen Gesellschaft.